

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв А. Парадигма «Схід-Захід» у політичній націософії Дмитра Донцова / А. Астаф'єв // Українські проблеми. – 1999. – № 1-2. – С. 169-173.
2. Баган О. Лицарі духу (Українські письменники-націоналісти-«вісниківці») / О. Баган, З. Гузар, Б. Червак. – Дрогобич: «Відродження», 1996. – 288 с.
3. Донцов Д. Bellua sine capite / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1923. – Т. 79. – Кн. 1. – С. 58-71.
4. Донцов Д. Драгоманів і ми / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1923. – Т. 79. – Кн. 3. – С. 260-267.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, Видавництво Відродження, 1991. – 341 с.
6. Донцов Д. Криве дзеркало української літератури / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1929. – Т. 100. – Кн. 10. – С. 870-887.
7. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Лондон, Торонто, 1966. – 363 с.
8. Донцов Д. Наші цілі / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 1. – С. 1-5.
9. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов. – Нью-Йорк: ОЧОСУ, 1957. – 210 с.
10. Донцов Д. Російські впливи на українську психіку / Дмитро Донцов // Russika. Збірник «Діла»; [упоряд. В. Панейко]. – Львів, 1913. – С. 5-11.
11. Донцов Д. Сансара / Дмитро Донцов // ЛНВ. – 1928. – Т. 95. – Кн. 2. – С. 149-158.
12. Квіт С. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет / Сергій Квіт. – К.: Київський університет, 2000. – 260 с.
13. Лісовий В. Драгоманов і Донцов / В. Лісовий // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 83-101.
14. Маланюк Є. Книга спостережень. У 2 томах / Євген Маланюк. – Торонто, 1962-1966.
15. Сварник Г. Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова львівського періоду (1922-1939) / Галина Сварник // Україна в минулому. – К., Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 153-162.
16. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк, 1974. – С. 94-95.
17. Харахаш Б. Ідея нації у творчості Дмитра Донцова / Б. Харахаш // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 128-140.
18. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Ю. Шерех // Сучасність. – 1993. – № 6. – С. 147-164.
19. Шептицька Т. «Від полуднево-російського племені до свідомої нації» (до 120-річчя від дня народження Дмитра Донцова) / Тетяна Шептицька // Українознавство – 2003. Календар-щорічник / [упорядн. Валентина Піскун, Анатолій Ціпко, Олена Щербатюк]. – Київ: Поліграф книга, 2002. – С. 208-210.
20. Шліхта І. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: Автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Ірина Шліхта. – Київ, 2005. – 18 с.

Наталія Шкода

Роль культурно-просвітницьких організацій

Наддніпрянської України у поширенні самодіяльного театрального руху в другій половині XIX – першій половині XX ст.

В другій половині XIX – на початку XX ст. українські інтелектуальні сили засновують громади та інші культурно-просвітницькі організації. Важливе місце в їх діяльності посідали театральні заходи, які сприяли поширенню української мови, культури та підвищенню етносоціальної активності учасників вистав та певної частини глядачів.

In the second half XIX - in the beginning of the XX century Ukrainian intellectual power base bulks and other cultural and educational organizations. The important place in their activity was occupied with theatrical

actions. These actions promoted expansion of amateur scenic movement, preservation and propagation of the Ukrainian language, culture, increase of ethno-social activity of players of performances and a certain part of spectators.

Українській історії відомі факти участі національних просвітницьких організацій у виникненні та діяльності аматорських театральних гуртків. Заходи суспільних організацій в театральній галузі пробуджували національну свідомість наелення, сприяли утвердженню загальнолюдських ідей. Це робить необхідним вивчення цінного досвіду учасників культурницького руху в попередній епохи з метою його використання на сучасному етапі. Плідною в театральній сфері була діяльність наддніпрянських громад, «Просвіт» та інших товариств в другій половині XIX – на початку XX ст.

Метою статті є дослідження діяльності українських культурницьких організацій Наддніпрянської України в справі виникнення та поширення самодіяльного театального руху в другій половині XIX – на початку XX ст.

Головне місце в національному русі другої половини XIX ст. посідала культурницька діяльність національної еліти. У 60–70-их рр. українські інтелектуальні сили згуртовуються в громади, в яких усі сили зосереджують на культурно-просвітницькій роботі серед населення.

Перші громади виникли в кінці 50-х – на початку 60-х р. XIX ст. у багатьох містах Наддніпрянської України – Києві, Чернігові, Одесі, Єлисаветграді, Херсоні. Вони були напівлегальними непартійними об'єднаннями, основною організаційною формою українського визвольного руху в 60–90-х рр. XIX ст. Громади перебували в певній опозиції до самодержавства.

Важливе місце в діяльності громад посідала театральна справа. Громадівці засновували аматорські сценічні гуртки, в діяльності яких брали безпосередню

участь: виконували режисерські обов'язки, складали музику до вистав, писали драматичні твори, виконували ролі, вирішували організаційні питання. Для багатьох громадівців театральна діяльність в умовах переслідування української мови і культури давала майже єдину можливість реалізувати свої національні прагнення. Вони вдало використовували сценічні засоби для формування етнічної свідомості населення.

Найбільш впливовою та численною була Київська громада, яка об'єднала в собі ряд блискучих талантів культурного й громадського життя [10, с. 15]. Її створили студенти й викладачі Київського університету та представники місцевої інтелігенції навесні 1860 р. Ядро організації становила університетська професорська еліта: історики – В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, О.М. Лазаревський; правознавець О.Ф. Кистяківський; економіст М.І. Зібер; філолог П.Г. Житецький. Активними членами гурту були письменник М. Старицький, композитор М. Лисенко, етнограф П. Чубинський [11, с. 8]. Навколо цих діячів групувалася студентська молодь.

Восени 1860 р. з ініціативи громадівців, перш за все М. Старицького, М. Лисенка і П. Чубинського, утворився аматорський театральний гурток Київського університету [17, с. 180]. Розглядаючи театр як велику прогресивну силу, що сприяє розвитку суспільного життя, аматори здійснювали постановки кращих творів українських та російських драматургів [17, с. 181]. У перші роки існування гуртка вистави відбувалися в невеличкому актовому залі університету. На початку 1862 р. університетський

театр орендує приміщення міського театру для своїх вистав [9, с. 55].

У 1872 р. членами Київської громади стали сестри Ліндфорс – Софія Федорівна і Марія Федорівна [14, с. 27]. Вони часто організовували музичні вечори, українські вистави, які спочатку мали характер домашніх [13, с. 14].

В салоні Ліндфорсів у 1872 р. створено «Перший музично-драматичний гурток м. Києва», який очолили громадівці М. Старицький та М. Лисенко [17, с. 181]. У 1872 р. гурток двічі поставив оперету М. Лисенка «Чорноморці», лібрето якої написав М. Старицький. С. Русова так згадує роботу над цією виставою: «Закипіла робота. Притягнули до неї стару й молоду громаду. У цьому взяли участь студенти, пізніше видатні українські діячі» [14, с. 34].

Наступною постановкою на сцені школи сестер Ліндфорс була опера М. Лисенка «Різдвяна ніч». Усі чотири вистави, що відбулися в січні й лютому 1874 р., пройшли з аншлагом. Учасник вистави О. Левицький в листі до дружини так писав про значення постановки: «Нова опера Лисенка принесла чимало користі усій нашій справі, викликавши серед киян досить помітний національний рух – це раз; а по-друге, вона змусила нас самих міцніше взятися за свою справу» [8, арк. 1]. Сучасниця цих подій К.М. Антонович у своїх спогадах зазначала, що «внаслідок неймовірних урядових та цензурних утисків і заборон, що тяжіли над українським словом, театр являв собою на той час єдиний можливий спосіб виявлення української національної ідеї» [7, арк. 4]. Колектив діяв до 1882 р.

На початку 60-х р. XIX ст. виникла громада із представників місцевої інтелігенції в Чернігові. Головне місце в її діяльності займав культурницький напря-

мок. З ініціативи чернігівських громадівців, етнографа О. Марковича, лікаря О. Ніса, вчителів І. Дорошенка й Л. Глібова, був улаштований драматичний гурток [3, с. 20]. Цей колектив, що обрав собі назву «Товариство, кохаюче рідну мову», за період з 1861 до 1866 р. показав багато цікавих вистав [17, с. 178]. В 1866 р. було заборонено діяльність драматичного гуртка, а Л. Глібова вислано за межі міста. У 70-ті р. чернігівська громада поновлює свою діяльність. Громадівці продовжують надавати величезну увагу театру.

На початку 70-х р. XIX ст. українська громада виникла в Одесі. На відміну від київської, вона охоплювала більш широкі кола інтелігенції – педагогів середніх навчальних закладів, службовців міської управи, студентів [1, с. 8]. Лідерами цієї громади були видатні педагоги – Л.А. Смоленський і О.О. Андрієвський. До складу громади увійшов відомий український композитор П. Ніщинський, який очолив естетичний напрямок її діяльності [1, с. 8]. Цей гурт не являв собою чіткої організації, був скоріше своєрідним інтелектуальним клубом високого рангу, що об'єднував людей на ґрунті любові до України [1, с. 24]. Важливе місце громадівці приділяли театральній діяльності. Сценічною справою займався головним чином П. Ніщинський. Він створював аматорські театральні гуртки, хори. Величезну допомогу йому в цій справі надавав тодішній актор-аматор М. Кропивницький.

У 70-ті р. XIX ст. саме творча співпраця громадівця П. Ніщинського і аматора М. Кропивницького відіграла величезну роль у розвитку українського аматорського сценічного руху в Одесі. У другій половині XIX ст. в Одесі були кращі можливості для розвитку української культури, ніж в інших містах. Відда-

леність від центру Російської імперії, багатонаціональний склад населення, великий порт, широкі культурні зв'язки з зарубіжними країнами сприяли тому, що керівництво міста змушене було проводити русифікацію національно терпимо.

Незважаючи на лібералізм одеської влади, у 1879 р. відбувся жандармський погром громади [1, с. 90]. У 80-ті рр. XIX ст. товариство відновило діяльність. Її лідерами стали М. Комаров, С. Шелухін, І. Липа, І. Луценко. У ці роки діяльність громади мала ще більш виразніший культурницький характер, головна увага приділялась театральній сфері.

На початку 60-х р. XIX ст. виникла потужна українська громада в Єлисаветграді. Її поява була пов'язана з приїздом до міста колишнього студента Київського університету М.Ф. Федоровського, який був щирим прихильником української культури [19, арк. 4]. Навколо нього згуртувалися місцеві українці. З ініціативи громадівців було створено самодіяльний театральний гурток. Його керівником став І. Тобілевич. Аматори грали майже весь тодішній український репертуар.

У 70-ті р. XIX ст. Єлисаветградський громадівський гурток збільшився, розгорнув активнішу культурницьку діяльність. До гурту увійшли А. Грабенко, Є. Чикаленко, О. Русов, його дружина С. Русова, Т. Василевський, О. Міхалевич та інші. О. Міхалевич у спогадах підкреслював, що головним напрямком роботи єлисаветградської громади був культурницький [18, арк. 2]. Про місце театального мистецтва в роботі громади згадував О. Рябінін-Склярєвський, активний член гурту: «Дві галузі роботи були перед очима діячів: література та театр. І обидві використані Єлисаветградським гуртком. Цей гурток в 1880-1883 р.р. йшов попереду всіх українських осеред-

ків на культурницький ниві. В театральній галузі гурток спричинився до того, що український театр пережив історичну добу свого розвитку» [15, с. 114].

Вистави єлисаветградських аматорів досягли високого художнього рівня, проходили з величезним успіхом [9, с. 68]. Відома українська артистка, дружина І. Тобілевича, С. Тобілевич у спогадах про склад виконавців пише: «Учителі, учительки, представники всіх інших інтелігентних верств громадянства, не вагаючись, виходили на сцену» [16, с. 162]. Після Єлисаветграду Київ, а потім інші міста побачили виконання талановитих учасників – М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецької, самого І. Тобілевича. Саме з єлисаветградського самодіяльного колективу в 1882 р. утворилася перша українська професійна драматична трупа. Це стало можливим завдяки щасливому збігові двох обставин: самовідданій, наполегливій українофільській діяльності єлисаветградських громадівців на театральній ниві та талановитості, громадській гідності місцевих аматорів.

На початку 80-х р. XIX ст. відбувся розгром царським урядом єлисаветградської громади. За розпорядженням місцевої влади більшість її членів потрапила в Херсон [2, с. 121].

На початку XX ст. продовжили справу громад у театральній галузі «Просвіти» та інші культурно-просвітні організації. У багатьох містах громади еволюціонували у «Просвіти». Першою «Просвітою» стала Катеринославська, заснована 8 жовтня 1905 р. з ініціативи місцевих українських інтелігентів, які прагнули розпочати просвітню діяльність серед народу. Соціальний склад учасників був універсальним: організація об'єднувала як інтелігенцію (тон у ній

задавали видатні науковці), так і активні елементи з-поміж селян, робітників.

Товариство створило чотири секції, серед яких була драматична [12, с. 62]. Спочатку спроби театральної секції підготувати українські вистави кінчалися заборонаю місцевої влади. До того ж аматорам бракувало власного приміщення. Український журналіст, літератор, член катеринославської «Просвіти» М. Новицький у своїй доповіді 10 жовтня 1915 р. на ювілейних загальних зборах зазначав, що найбільш інтенсивною в цей період була діяльність драматичної секції [12, с. 63].

Справу почали, не маючи рішуче нічого, окрім власної енергії, – ні грошей, ні реквізиту, ні бутафорії. Усе необхідне аматори брали з власних речей або з-поміж людей, які співчували діяльності товариства. За друге півріччя 1906 р. любителі підготували 3 денних вистави і 20 вечірніх [12, с. 63]. Спектаклі давали загальнодоступні, дешеві, але чистий прибуток виявився значною сумою – 323 крб. 02 коп. Усього за перший сезон було організовано 57 спектаклів. Ставили п'єси М. Кропивницького, І. Карпенко-Карого, М. Старицького, Б. Грінченка, Л. Яновської, І. Тогобічного, Л. Глібова та ін.

У 1907 р. праця драматичної секції була такою ж продуктивною: було влаштовано 25 вистав, дещо придбали з реквізиту. Ця секція почала впроваджувати по суботах сімейні вечірки, яких відбулося за рік 34, дитячі ранки (8 за рік), спектакль на станції Гришино.

У 1908 р. в «Просвіті» почалися внутрішні негаразди: через фінансові труднощі організація позбулася орендованого помешкання. На початку 1909 р. дезорганізувалася робота драматичної секції. Загальні збори 25 січня 1909 р. скасували драматичну секцію і замість

неї заснували «виставочну» комісію з п'яти осіб з правами кооптації потрібних членів. Ця комісія впорядкувала 19 вечірок і одну виставу [12, с. 64]. У другому ж півріччі 1909 р. ця комісія нічого не зробила. У 1906 – 1907 рр. почали працювати філії Катеринославської «Просвіти» в Криничках Катеринославського повіту, Єнакієвому Бахмацького повіту, Мануйлівці Новомосковського повіту.

Мануйлівська філія товариства почала діяти з 1907 року. На чолі її стояло кілька місцевих селян, котрі мали своє господарство в селі, але інколи підробляли працею на заводах і в залізничних майстернях. Незважаючи на фінансові труднощі, рада філії одразу вирішила збудувати власне приміщення. Будинок побудували й освятили 5 грудня 1910 р. [20, с. 29]. У власній аудиторії відбувалися аматорські вистави. Сил, енергії, любові до діла вистачало. Періодична преса тієї пори зберегла прізвища найбільш відомих виконавців: Дмитра Ризоля, Михайла Васюка (тодішнього керівника музично-драматичної секції), Івана Гавриленка та інших. Активну участь у театральному житті мануйлівської «Просвіти» брала професійна українська артистка Наталія Михайлівна Дорошенко, дружина відомого українського історика, громадського і політичного діяча Д. Дорошенка [20, с. 201]. Репертуар добирався серйозний, мав ідейно-виховну й художню цінність.

Насичену сценічну діяльність провела філія в с. Діївці, заснована в 1912 р. Організаторами були кілька молодих селян, що проходили військову службу в російському війську аж за Байкалом у Сибіру. Драматичним гуртком керував місцевий активіст Трифон Гладченко [20, с. 165].

В роки першої російської революції 1905 р. одну з перших у Наддніпрянській

Україні «Просвіту» заснували одеські громадівці [21, с. 22]. При цьому товаристві було створено артистичну секцію, яка займалася влаштуванням українських вистав, музично-драматичних вечорів. Театральній справі просвітняни, як раніше громадівці, приділяли значну увагу. Часто в цих аматорських виставах брали участь місцеві або гастролюючі професійні артисти.

Велике значення для розвитку самодіяльного сценічного мистецтва в Одесі в 1910 – 1913 р. мав Одеський український клуб, при якому існували драматична комісія і любительський драматичний гурток. Головне місце в репертуарі гуртка належало українській драматургії. Протягом 1910 р. відбулося 8 вистав – «Наталка Полтавка», «Мартин Боруля», «По ревізії», «Суєта» та інші [6, с. 4]. Протягом 1911 р. було показано 35 українських вистав [6, с. 3].

Влітку 1906 р. було засновано «Просвіту» в м. Києві. Її організатором і душею був Б. Грінченко. «Просвіта» мала кілька секцій, серед яких була і артистична. В артистичних вечорах брали участь переважно молоді сили з музично-драматичної школи М. Лисенка під орудою М. Старицької, студентська молодь. Важливим було те, що ставилися нові п'єси, яких професіональні трупи тоді ще не показували («На новий шлях» Б. Грінченка та «Блакитну троянду» Лесі України) [5, с. 97].

Серед «Просвіт», які діяли по інших містах, Д. Дорошенко згадує «Просвіту» в Миколаєві: «Вона так само, як одеська, мала характер громадського клубу: впоряджала концерти, театральні вистави, товариські сходини. Душею миколаївської «Просвіти» був Микола Аркас, який вложив у неї багацько сил і матеріальних коштів» [4, с. 22].

Особливістю всякої просвітницької праці є те, що результатів її не можна підрахувати, записати або зважити. Тому заходи громад, «Просвіт» та інших українських культурницьких організацій в театральній сфері на перший погляд здаються дуже скромними. Але ця діяльність була необхідним підготовчим етапом до широкого національно-політичного руху. Д. Дорошенко у своїх споминах залишив таку оцінку діяльності «Просвіт», яку можна використати і для характеристики діяльності інших українських культурно-просвітніх осередків: «Просвіти» зробили своє діло: вони посіяли в душах тисяч людей зерна національної свідомості [4, с. 22]. Суспільні діячі вдало використовували художні можливості театрального мистецтва для збереження та пропаганди національної культури.

Дослідження даної проблеми доводить, що саме діяльність культурницьких організацій відіграла вирішальну роль у виникненні та діяльності багатьох відомих аматорських театральних колективів та у заснуванні першої професійної національної драматичної трупи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдирєв О. Одеська громада / О. Болдирєв. – Одеса: Маяк, 1994. – 144 с.
2. Грабенко-Конощенко А. «Дніпрова Чайка» / А. Грабенко-Конощенко // Україна. – 1927. – кн. 5. – С. 121-123.
3. Деркач Б.А. Глібов Л. / Б.А. Деркач. – К.: Дніпро, 1981. – 252 с.
4. Дорошенко Д. «Просвіти» на Великій Україні. Із спогадів / Д. Дорошенко // Віра. – 2003. – №3. – С.19-22.
5. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле / Д. Дорошенко. – Вінніпег, Манітоба: Тризуб, 1949. – 164 с.
6. Звіт Одеського українського клубу за 1910 р.

7. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, ф. 15, спр.150: К.Антонович. Спогади. – арк. 4.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф.ІІІ, спр. № 53236: Лист О. Левицького до дружини без дати. – арк. 1.
9. Казимиров О.А. Український аматорський театр (дожовтневий період) / О.А. Казимиров. – К.: Мистецтво, 1965. – 130 с.
10. Коваленко Є.І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С.Русової / Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. – Ніжин: Ніжин. педінстит., 1998. – 212 с.
11. Коломієць В. Добра і правди син. М.Старицький – драматург / В. Коломієць. – К.: Либідь, 1993. – 64 с.
12. Новицький М. Десять літ Катеринославської «Просвіти» / М. Новицький // Основа. – 1915. – № 3. – С.62 – 71.
13. Побірченко Н.С. О.О.Русов – український громадський діяч, вчений, педагог. Короткий життєпис / Н.С. Побірченко. – К.: Педагогічна думка. - 1998. – 72 с.
14. Русова С.Ф. Мої спомини / С.Ф. Русова. – К.: Україна-Віта, 1996. – 208 с.
15. Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-80 рр. Єлизаветградський гурток / О. Рябінін-Скляревський // Україна. – 1927. – кн. 4. – С.112 – 117.
16. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі / С.Тобілевич. – К.: Держ. вид. образ. мист. літ. УРСР, 1957. – 475 с.
17. Український драматичний театр. Нариси історії: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.1. – 519 с.
18. Центральний державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України. Архів І. Карпенка-Карого, спр. 3853: О. Міхалевич. Єлисаветградський революційний гурток громада, арк.1-2.
19. Центральний державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України. Архів М. Кропивницького, спр. 767: Н. Бракер. Початки українського театру, 4 арк.
20. Чабан М. Діячі Січеславської Просвіти (1905-1921). Бібліографічний довідник / М. Чабан. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2002. – 536 с.
21. Ярещенко О. Одеська Просвіта / О. Ярещенко. – Одеса: Маяк, 1998. – 110 с.

Едуард Юрченко

Націонал-традиціоналізм Дмитра Донцова як оригінальна українська форма традиціоналізму

У статті обґрунтовується характер націонал-традиціоналізму Дмитра Донцова, як частини загальноєвропейського традиціоналізму. Особлива увага приділяється гармонійному поєднанню націоналістичного та традиціоналістичного елементів в його творчості.

In the article has justified the nature of Dmytro Doncov's national traditionalism as part of the European traditionalism. Particular attention is paid to the harmonious blend of nationalist and traditionalistic elements in his work.

Проблема місця націонал-традиціоналізму Дмитра Донцова в межах загальноєвропейської консервативної думки та його співвідношення з українським націоналізмом та націоналізмом загалом є сьогодні як ніколи актуальною. Систематично висловлюються ду-

мки про принципову відмінність між традиціоналізмом та націоналізмом, як світоглядними явищами. Зрозуміло, що світоглядна позиція доктора Донцова вступає в протиріччя з такого роду твердженнями. Але не спиняються спроби вирвати вчення Донцова з загальноєв-